

Δ'. ΔΙΔΑΚΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΕΠΟΠΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Μετὰ τὸν διδάσκαλον καὶ τὸ βιβλίον, τὸ διδακτήριον κατέχει τὴν σημαίνουσαν θέσιν μεταξύ τῶν παιδευτικῶν παραγόντων, διότι ἐν αὐτῷ διέρχονται, ἀκριβῶς κατὰ τὴν κρίσιμον περίοδον τῆς ἀναπτύξεώς των, οἱ μαθηταὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ ὑφίστανται τὴν καλὴν ἢ κακὴν ἐπίδρασιν τοῦ δι' ὅλης τῆς ζωῆς των καὶ διότι ἡ κατάστασις τοῦ διδακτηρίου καὶ ἡ ἐπάρκεια αὐτοῦ δυσχεραίνει ἢ ἐπιβοηθεῖ μεγάλως τὴν διδασκαλίαν. Διδακτήριον κυρίως εἶνε τὸ κτίριον, ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων· μετὰ τὴν ἐξέλιξιν ὅμως τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τὴν ἐπέκτασιν τῆς μορφωτικῆς δράσεως τοῦ σχολείου, ὑπὸ τὸν ὄρον «διδακτήριον» περιλαμβάνονται καὶ τὰ παντὸς εἶδους παραρτήματα αὐτοῦ, οἷον ἐργαστήρια, γυμναστήριον, σχολικὸς κήπος, ζωοτροφικαὶ ἐγκαταστάσεις κτλ.

Ὑπὸ ἔποψιν διδακτηρίων ἡ σύστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου εὔρε τὰ σχολεῖα τελείως γυμνά. Οἰκήματα, ἐγγίζοντα ἔστω καὶ μακρόθεν πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ διδακτηρίου, δὲν ὑπῆρχον. Τὰ σχολεῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐλειτούργουν ἐντὸς τῶν ἐκκλησιῶν ἢ ἐντὸς κτιρίων, τὰ ὁποῖα ἐκρίνοντο ἀκατάλληλα δι' οἴανδήποτε ἄλλην χρῆσιν. Ἀπετελοῦντο συνήθως ἐκ μιᾶς ἀκαθάρτου αἰθούσης, ἢ ὁποῖα ἐχρησίμευε συγχρόνως καὶ ὡς κατοικία τοῦ διδασκάλου καὶ ὡς ἐργαστήριον αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας μετεφέροντο εἴτε εἰς τὸ ὑπαιθρον¹, εἴτε εἰς τὸν νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς ἐξῆς περιγράφει τὸ δημ. σχολεῖον, εἰς ὃ ἐφοίτησεν, εἰς δημοδιδάσκαλος². «Ὁ διδάσκαλος μου Κώτσιος (Κωνσταντῖνος) ἦτο ράπτῃς τὸ ἐπάγγελμα καὶ κανδηλανάπτῃς τῆς Ἐκκλησίας... Ὡς κατοικίαν εἶχεν ἐν δωμάτιον, παραχωρούμενον εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων εἰς τὸν περίβολον τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε καὶ ὡς σχολεῖον. Τὰ ἐπιπλά του ὅλα ἦσαν τὰ ἐξῆς· μία στρωμνὴ πάντοτε ἀπλωμένη ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ σκεπασμένη μετὰ ἓνα ἐφάπλωμα τοῦ

1. Πρῶτον ἑλληνικὸν ἐκπαιδ. συνέδριον, ἐν Ἀθήναις, 1904, σελ. 70.

2. Ν. Εὐσταθίου, ὁ Νάρθηκας καὶ ὁ Φάλαγγας, Θεσσαλονίκη, σελ. 9.

ὁποίου ἢ περιβολῆ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τόσα διάφορα διαφόρων χρωμάτων ἐμβλώματα, ὥστε καὶ ὁ ἐμπειρότατος πραγματογνώμων δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διακρίνη ποῖον ὕφασμα ἀπετέλει ποτὲ τὴν πρώτην τοῦ παπλώματος περιβολήν».

Ἡ μέριμνα τῆς ἐξευρέσεως καὶ διατηρήσεως τῶν διδασκηρίων εἶχεν ἀνατεθῆ διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1834 ¹ εἰς τὰς ἐπιτοπίους ἐπιθεωρητικὰς ἐπιτροπὰς, ἡ δὲ δαπάνη τῆς κατασκευῆς ἢ ἐπισκευῆς αὐτῶν εἰς τοὺς δήμους, τοὺς ὁποίους ἐπεβάρυνε καὶ ὅλη ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις. Κατὰ δύο τρόπους ἐξεπληροῦτο ἡ ὑποχρέωσις τῶν δήμων ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ. Ὑφείλον κατὰ πρῶτον λόγον ν' ἀνεγείρουν διδασκηρίον πρὸς ἐγκατάστασιν τοῦ σχολείου τῆς περιφερείας των ἢ νὰ προσφέρουν πρὸς χρῆσιν αὐτοῦ ἐν ἓκ τῶν δημοτικῶν καταστημάτων, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον νὰ ἐνοικιάζουσιν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸ ἀπαιτούμενον οἶκημα. Ἡ ἀνέγερσις διδασκηρίου ὑπὸ τὰς οἰκονομικὰς δυσχερείας ὑφ' ἃς διετέλουν οἱ δήμοι καὶ μὲ τὰς ἐπιβαρύνσεις, μὲ τὰς ὁποίας εἶχον ἐπιφορτισθῆ, δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὴ· διὰ τοῦτο ἡ προσεφέροντο διὰ διδασκηρία δημοτικὰ ἢ ἐκκλησιαστικὰ κτίρια ἢ ἐμισθώνοντο τοιαῦτα. Εἰς ἀμφοτέρας ὁμως τὰς περιπτώσεις οἱ δήμοι ἠκολούθουν τὴν χειροτέραν ὁδόν. Παρεχώρουν πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων τὰ πλέον ἀκατάλληλα οἰκήματα, ἢ, ἂν ἠναγκάζοντο νὰ ἐνοικιάσουν, ἐγκαθίστων ταῦτα εἰς τοὺς ἀχυρῶνας πολλάκις καὶ τοὺς σταύλους τῶν φίλων των ἐπὶ ἀδροτάτῳ ἐνοικίῳ. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας προσεπάθει, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος, νὰ φέρῃ τοὺς δήμους εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν καθηκόντων των ἀπέναντι τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ, τὰ ὁποῖα ἐδολοφόνουν καὶ σωματικῶς καὶ πνευματικῶς. Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 11032 τῆς 26. Μαρτίου 1837 ² ἐγκυκλίου του διέτασσε τοὺς διοικητὰς τοῦ Κράτους νὰ προτρέπουσιν τοὺς δήμους «νὰ θέτωσιν εἰς τοὺς προϋπολογισμοὺς των ποσότητά τινα ἀναλόγως τῆς καταστάσεώς των πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ὑπαρχόντων ἢ καὶ οἰκοδομὴν νέων δημοτικῶν σχολείων καὶ πρὸς διατήρησιν αὐτῶν ἐν μέρει ἢ καὶ καθ' ὅλοκληρίαν, ἂν δύ-

1. Ἄρθρ. 37 § 2.

2. Γ. Βενθέλου, Θεσμολόγιον δημοτ. ἐκπ., ἐν Ἀθήναις τ. Α', 1884, σελ. 160.

νανται. Αί δὲ νέαι οἰκοδομαὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων δὲν ἀπαιτεῖται, ὡς καὶ ἄλλοτε σᾶς εἶπομεν, νὰ εἶνε λαμπραὶ· ἀρκεῖ μόνον νὰ εἶνε σχήματος ἕτερομήκους ὀρθογωνίου, ὡς αἱ τῶν χωρίων νῦν συνήθεις οἰκίαι, ἔχουσαι ἀνάλογον μὲ τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χωρητικότητά καὶ τὰ παράθυρα ἕως δύο μέτρα ὑψηλὰ ἄνω τοῦ ἐδάφους». Δι' ἄλλης ἐγκυκλίου ὑπ' ἀριθ. 3483 τῆς 5 Μαΐου 1867¹ πρὸς τοὺς νομάρχας ἀπηγόρευε τὴν ὑποβολὴν προτάσεως πρὸς σύστασιν σχολείου πρὶν ἐξασφαλίσουν «οὐ μόνον ὅτι ἡτοιμάσθῃ καὶ κατηρτίσθῃ διὰ τοῦ ἀπαιτουμένου ὑλικοῦ τὸ διδακτήριον, ἀλλ' ὅτι ἀναλαμβάνει καὶ τὴν ὑποχρέωσιν καὶ ἔχει προσέτι καὶ μέσα ὁ δῆμος νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀρτισύστατον σχολεῖον του εἰς καλὴν πάντοτε κατάστασιν, ἐπὶ πέντε τοῦλάχιστον ἔτη...» Μὲ τὴν ὑπ' ἀριθ. 8495 τῆς 30 Σβρίου 1872 ἐγκύκλιον του² εὔρισκεν ἀδικαιολόγητον τὴν ἐκ μέρους τῶν δῆμων παραμέλησιν τῶν σχολείων ὑπὸ τὴν πρόφασιν τῆς ἀπορίας. Ἐν τῇ ἀπὸ 12 Ὀβρίου 1879 ὑπ' ἀριθ. 28031 ἐγκυκλίῳ του³ ὁ Ὑπουργὸς Α. Κουμουνδοῦρος, διαπιστώνων τὴν ἀσύγγνωστον τῶν κοινοτήτων ἀδιαφορίαν, «ἐξ ἧς προέρχεται ἢ τε τῶν διδασκῆριων ἀθλιότης καὶ ἢ παντελῆς ἔλλειψις τῶν πρὸς τὴν ἀπρόσκοπτον διδασκαλίαν ἀπαιτουμένων διδακτικῶν ὀργάνων, καὶ σκευῶν, πινακῶν, θρανίων κτλ.», διατάσσει τοὺς νομάρχας νὰ προνοήσουν περὶ πιστώσεων «πρὸς ἐπισκευὴν ἢ μίσθωσιν βελτιόνων διδασκῆριων, πρὸς ἀγοράν βιβλίων, πινακῶν κτλ. καὶ πρὸς καλλωπισμὸν ἐσωτερικὸν τῶν διδασκῆριων».

Ἡ ἀθλιότης τῶν διδασκῆριων κατὰ τὴν μέχρι τοῦ 1893 περίοδον περιγράφεται μὲ τὰ πλέον ζοφερά χρώματα εἰς τὰς σχετικὰς ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν. Ἐκ τούτων παραθέτομεν μερικὰ ἀποσπάσματα, ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Παπαμάρκου περὶ τῶν σχολείων Κερκύρας περιλαμβανόμενα ἐν τῷ ἐκδοθέντι τεύχει τῶν ἐκθέσεων τῶν ἐκτάκτων ἐπιθεωρητῶν τοῦ ἔτους 1883: Δημοτ. σχολεῖον Περιθείας: «Εἶνε μὲν ἀκάθαρτον καὶ πολὺ κακόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἔλεεινόν·

1. Αὐτ. σελ. 385.

2. Αὐτ. σελ. 177.

3. Ἰδ. τ. Β' σελ. 210.

πλήν δὲ 5 θρανίων μετριωτάτων καὶ μιᾶς τραπέζης κακῆς οὐδὲν ἄλλο διδακτικὸν ὄργανον ὑπάρχει ἐν αὐτῷ. Ἐν τινι γωνίᾳ τοῦ διδακτηρίου τούτου κεῖται καὶ ἡ χονδροειδῆς καὶ οὐχὶ πολὺ καθαρὰ κλίνη τοῦ διδασκάλου». Δημοτ. σχολεῖον Σπαρτίλας· «Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι τέλους τοῦ Μαρτίου διεκόπησαν τὰ μαθήματα, διότι δὲν ὑπῆρχε διδακτήριον, οἱ δὲ μαθηταὶ περιεφέροντο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τοῦτο δὲ διότι ὁ δήμαρχος δὲν ἐπλήρωνε τὸ ἐνοίκιον καὶ οἱ ἰδιοκτῆται τούτου ἕνεκα ἤρνοῦντο νὰ μισθώσωσιν εἰς αὐτὸν τὰς οἰκίας των· ἡ δὲ εὐρεθεῖσα, ἔνθα νῦν τὸ διδακτήριον, εἶνε κακίστη· ἀριστερὰ τῷ εἰς τὸ διδακτήριον ἀνερχομένῳ διαμένουσι χοῖροι...» Δημοτ. σχολεῖον Ἀγράφων· «Ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς μὴ ἐπὶ καθαριότητι διακρινομένης κώμης ταύτης ὑπάρχουσι θρανία τινὰ κακά· ἐπὶ τούτων κάθηνται 33 μαθηταὶ ρυπαρώτατοι, ἀηδέστατα ἀπόζοντες». Δημοτ. σχολεῖον Καρακάννες· «...Καὶ ἐν τούτοις μόνον 52 ἀμαθέστατοι καὶ ἀγροικέστατοι καὶ σφόδρα ἀνάγωγοι μαθηταὶ φοιτῶσιν εἰς τὸ σαθρὸν καὶ ἐτοιμόρροπον μετὰ σταύλων καὶ ἐλαιοτριβείων συμπεφυρμένον ἔλεεινὸν καὶ ἄθλιον σχολεῖον». Δημοτ. σχολεῖον Ποταμοῦ· «Ἐν ἀθλιωτάτῳ καὶ νοσωδεστάτῳ καὶ ζωϋφίων ὀχληροτάτων καταμέστῳ ἰσογείῳ εἶχε 12 ρυπαρωτάτους νεανίσκους εἰς δύο παγκάκιστα θρανία συμπεπιεσμένους». Ὁ Μιλτ. Βρατσάνος, γεν. Γραμματεὺς τοῦ Ἑλληνικοῦ διδασκαλικοῦ συλλόγου, ἐν ὁμιλίᾳ του πρὸς τὰ μέλη τοῦ συλλόγου¹, κατηγόρησεν ὅτι τὰ σχολεῖα ἐν πολλοῖς χωρίοις εἶνε οἱ ἀχυρῶνες τῶν δημάρχων. Τὴν αὐτὴν εἰκόνα τῶν διδακτηρίων δίδουν καὶ αἱ κατὰ τὸ 1896 ἐκθέσεις τῶν ἐπιθεωρητῶν, ὅτε δὲν εἶχεν ἀρχίση ἀκόμη ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου ΒΤΜΘ', περὶ οὗ κατωτέρω. Ὁ ἐπιθεωρητὴς τοῦ νομοῦ Κυκλάδων Ι. Παυλίδης γράφει²· «Οὐδὲν διδακτήριον τοῦ νομοῦ Κυκλάδων δύναται νὰ θεωρηθῆ τέλειον ὑπὸ τὴν ἔποψιν κτιρίου καὶ ἐπιπλώσεως. Ἐννέα μόνον διδακτήρια ἐξ 143 δύναται τις νὰ εἴπη ὅτι εἶνε ὅπωςδὴποτε καλά... περὶ τὰ 45 δὲ εἶνε τοιαῦτα ἄτινα ὡς κτίρια εἶνε μέτρια, πρὸς τὸ κακὸν μᾶλλον κλίνοντα... τοῦλάχιστον

1. Μ. Βρατσάνου, Τὸ δημοτικὸν σχολεῖον ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι, 1874.

2. Πρῶτον ἑλληνικὸν ἐκπαιδευτικὸν συνέδριον, ἐν Ἀθήναις, 1904, σελ. 74.

ὅμως καλύπτουσι τοὺς μαθητὰς καὶ δὲν κινδυνεύουσιν ἀπὸ τὰς ἐπιρροὰς τῆς ἀτμοσφαίρας, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ κάθηνται πολλάκις χαμαὶ ὀκλαδὸν ἢ ἐπὶ κορμῶν δένδρων καὶ ἐγείρουν νέφος κονιορτοῦ ὅταν κινῶνται. Ὑπὲρ τὰ 60 ὅμως διδακτήρια τοῦ νομοῦ δὲν εἶνε πλέον σχολεῖα, ἀλλ' ἐλεεινὰ φωλεὰ καὶ τρωγλαὶ, αἵτινες πολλάκις ἐμποδίζουσι τὴν ἐργασίαν...» Ἡ Ἑλπ. Καρακούση, ἐπιθεωρήτρια τῶν σχολείων θηλέων γράφει ἰ περὶ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν· «...Τὸ διδακτήριον ἀντὶ κήπου περιβάλλεται ἔξωθεν ὑπὸ βορβόρου καὶ ἀκαθαρσίας· ἐκεῖ ἀποταμιεύονται αἱ ἀκαθαρσίαι ὅλης τῆς συνοικίας... Πρὸς στιγμὴν ἀμφέβαλον, ἂν ἐν τῷ σκοτεινῷ καὶ βρωμερῷ ἐκείνῳ οἰκήματι διημέρευον ἄνθρωποι καὶ δὴ μικρὰ τρυφερὰ πλάσματα. Ὑπὸ φρίκης κατελήφθην, ὅτε διελθοῦσα τὸν οὐδὸν τοῦ σχολείου τούτου καὶ εἰσελθοῦσα εἰς μίαν αἴθουσαν σκοτεινὴν καὶ ἀκάθαρτον εἶδον νὰ μένωσιν ἐν αὐτῇ ἐφ' ἑνὸς μὲν καθίσματος καθημένη μία παχεῖα, ἀκάθαρτος, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης φιλοκαλίας καὶ παντελῶς ἀμόρφωτος γυνὴ πλέκουσα, πέριξ δ' αὐτῆς ἐπὶ βρωμεροῦ δαπέδου καθήμενα περὶ τὰ 30 νήπια ἀπὸ 3 μέχρις 6 ἐτῶν, ἀκάθαρτα καὶ αὐτὰ, νυσταλέα καὶ κεκοπιακότα...» Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν διδακτηρίων, κατάστασις, τὴν ὁποῖαν ὠνόμασεν ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τῶν ἐκπ. νομοσχεδίων τοῦ ὀ Υπουργοῦς Εὐταξίας (σελ. 12), «αἴσχος δι' ἡμᾶς». Ἐν τούτοις ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος συνεπήχθη κατόπιν μακροχρονίου πολέμου, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου δὲν ἔμεινεν πέτρα ἐπὶ πέτρας ἐν τῷ ἐλευθέρῳ ἐδάφει, ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ πολυειδεῖς καὶ μεγάλαι ἀνάγκαι, τὰς ὁποίας ἐκαλεῖτο νὰ θεραπεύσῃ ἡ νεοσύστατος καὶ ἄνευ ἐθνικοῦ τινος εἰσοδήματος πολιτεία, θὰ ἔπρεπε νὰ δειχθῶμεν ἐπιεικέστεροι. Κράτη, ἀπολαύοντα ἀπὸ μακροῦ χρόνου τῆς ἐλευθερίας καὶ προηγμένα εἰς τὸν πολιτισμὸν, δὲν ἦσαν ἐν καλυτέρῃ καταστάσει ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν διδακτηρίων. Τὸ 1837 εἶχον διαταχθῆ ὑπὸ τοῦ κέντρου 500 ἐπιθεωρηταὶ περίπου νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰ σχολεῖα τῆς Γαλλίας καὶ ὑποβάλουν περὶ αὐτῶν ἐκθέσεις, τὰς ὁποίας συνεκέντρωσεν ὁ P. Lorain ἐν τῷ ἔργῳ του «Tableau de l'instruction

1. Ἐκπαιδ. νομοσχέδια, 1899, σελ. 49.

primaire en France». 'ὡς ἀκολουθῶς δ' ἐκφράζεται οὗτος περὶ τῶν σχολείων τῆς Γαλλίας¹. «Οὐδὲν ἄλλο δίδει ἀκριβεστέραν ἰδέαν τῆς περιφρονήσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν γενικῶς ἐν Γαλλίᾳ διὰ τὴν στοιχ. ἐκπαίδευσιν ὅσον ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν κτιρίων, τῶν διατιθεμένων πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων». Εἰσερχόμενος κατόπιν εἰς λεπτομερείας λέγει ὅτι συνήθως ὡς διδακτήριον χρησιμοποιεῖται οἷονδῆποτε ὑπόγειον ἢ σιταποθήκη, ἐν πάσῃ περιπτώσει ρυπαρὰ τρώγλη. Εἰς πολλὰς κοινότητας οἱ μαθηταὶ συγκατοικοῦν μετὰ τοῦ χοίρου καὶ τῶν λοιπῶν κατοικιδίων ζώων τοῦ διδασκάλου. Ἀλλαχοῦ, ἡ αἴθουσα τῆς διδασκαλίας ἐν ἧ διαμένουσιν 24 μαθηταὶ δὲν ἔχει ἕκτασιν μεγαλύτεραν τῶν 12 τετραγωνικῶν ποδῶν. Ὁ διδάσκαλος ἢ ἡ διδασκάλισσα παρέδιδον τὸ μάθημα εἰς τὰς ἰδιαιτέρας τῶν κατοικίας. Ἐν Ἰταλίᾳ οἱ ἐπιθεωρηταὶ εἰς τὰς ὑποβληθείσας κατὰ τὸ 1897 ἐκθέσεις τῶν² δίδουν ἀπογοητευτικὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῶν διδακτηρίων. Εἰς γράφει· «εἰς τοὺς περισσοτέρους τῶν δήμων τὰ σχολεῖα εἶνε καλύβαι στεναὶ καὶ ἀνθυγιειναὶ μὲ πατώματα σεσαθρωμένα καὶ βορβορώδη καὶ μὲ παράθυρα ἄνευ ὑαλοπινάκων». Ἄλλος· «τὰ σχολεῖα τῶν πλείστων δήμων εἶνε καλύβαι μὴ ἀεριζόμεναι, μὴ φωτιζόμεναι καὶ ἄνευ ἀφοδευτηρίων». Ἄλλος· «χρησιμοποιοῦνται ὡς σχολεῖα παρεκκλήσια ψυχρὰ καὶ σκοτεινὰ». Καὶ ἄλλος· «εἰς πολλοὺς δήμους χρησιμεύουσι διὰ σχολεῖα σταῦλοι ὅπου ὁ θόρυβος τῶν ζώων, βοῶν, ὄνων κλ. εἶνε διαρκῆς ἀντιπερισπασμὸς διὰ τοὺς μαθητάς... δὲν ἠδυνάμην ἔνεκα τοῦ μεμολυσμένου ἀέρος νὰ μείνω ἐκεῖ εἰμὴ ὀλίγα λεπτά». Ἄλλως τε ἐν Ἑλλάδι τὸ 1889 ἐπὶ 2278 συνεστημένων δημοτικῶν σχολείων, ὑπῆρχον διδακτήρια διὰ 1027 σχολεῖα, ἧτοι 35 εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τῶν νομῶν, 69 εἰς τὰς μεγάλας πόλεις τῶν ἐπαρχιῶν καὶ 923 εἰς τοὺς δήμους³, ἅτινα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐχρησίμευον πρὸς στέγασιν τῶν σχολείων.

1. G. Buisson, Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire, Paris, 1911, σελ. 1173.

2. Πρῶτον ἐκπ. Συνέδριον, σελ. 76.

3. Παράρτημα πρακτικῶν Βουλῆς Δ' Συνόδου ΙΑ' Βουλευτ. περιόδου, 1890, σελ. 233, πίνακες συνοδεύοντες ἐκπ. νομοσχ. Θεοτόκη.

Πάντως ἡ ἀκαταλληλότης τῆς καταστάσεως τῶν διδακτηρίων καὶ ἡ αἰσθητὴ ἔλλειψις τοιούτων, προκαλέσασα ἐντόνους διαμαρτυρίας οὐ μόνον τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἀρχῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινῆς γνώμης, δὲν ἦτο δυνατόν εἰμὴ νὰ ὠθήσῃ εἰς τὴν λήψιν μέτρων ἐκ μέρους τῆς πολιτείας. Πρῶτος ὑπεκίνησε τὸ ζήτημα τῆς κατασκευῆς διδακτηρίων κατὰ ὀρισμένους τόπους, πληροῦντας τοὺς κανόνας τῆς παιδαγωγικῆς, ὑγιεινῆς καὶ αἰσθητικῆς ὀνομομηχανικῆς Δ. Καλλίας, ¹. Τῇ εἰσηγήσει αὐτοῦ ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 17 Μαΐου 1894 διάταγμα ², δι' οὗ ἐτίθεντο οἱ κάτωθι ὅροι διὰ τὴν ἀνέγερσιν διδακτηρίων:

1) Τὸ γήπεδον ἔπρεπε νὰ κεῖται εἰς μέρος εὐάερρον, κεντρικὸν καὶ ἀπομακρυσμένον ἐργαστηρίων θορυβωδῶν, νοσηρῶν ἢ ἐπικινδύνων.

2) Τὸ ἐμβαδὸν τοῦ γηπέδου ἔπρεπε νὰ ὑπολογίζηται ἐπὶ τῇ βάσει 10 τ. μ. δι' ἕκαστον μαθητὴν.

3) Τὸ πάτωμα νὰ τοποθετῆται εἰς ὕψος 0.60 μ. ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐδάφους.

4) Τὸ ἐμβαδὸν ἐκάστης αἰθούσης νὰ ὑπολογίζηται ἐπὶ τῇ βάσει 0.90—1.25 τ. μ. δι' ἕκαστον μαθητὴν, τὸ δ' ὕψος αὐτῆς νὰ μὴ εἶναι ὀλιγώτερον τῶν 4 μ.

5) Ἡ χωρητικότης ἐκάστης αἰθούσης νὰ ὑπολογίζηται ἐπὶ τῇ βάσει 5 κ. μ. δι' ἕκαστον μαθητὴν.

6) Ὁ φωτισμὸς τῶν αἰθουσῶν τοῦ νὰ εἶναι μονοπλάγιος ἐξ ἀριστερῶν καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἀμφιπλάγιος, ἀπαγορευομένης τῆς τοποθετήσεως παραθύρων ἐναντι τῆς ἑδρας τοῦ διδασκάλου καὶ ἐναντι τῶν μαθητῶν, ὡς ἐπίσης ἀπαγορευομένου τοῦ φωτισμοῦ δι' ὑάλωτῆς στέγης.

7) Τὰ παράθυρα νὰ εἶναι ὀρθογώνια ἢ ἐλαφρῶς τοξοειδῆ.

8) Ἐκαστον διδακτήριον ἔδει νὰ περιλαμβάνῃ ὑπόστεγον καὶ ἀποχωρητήρια. Τὸ ὑπόστεγον, ὕψους 4 μ., κατασκευαζόμενον ἐντὸς τῆς αὐλῆς, ὅα κατεῖχεν ἕκτασιν, ἀναλογοῦσαν εἰς 1.50—2.00 τ. μ. κατὰ μαθητὴν. Τὰ ἀποχωρητήρια ἔπρεπε ν' ἀναλογοῦν 4 διὰ τὴν πρώτην ἑκατοντάδα τῶν μαθητῶν καὶ δύο δι' ἕκαστην ἐπομένην ἑκατοντάδα.

Ἐπίσης προέβλεπε περὶ συστήματος ἀερισμοῦ καὶ θερμάνσεως τῶν αἰθουσῶν καὶ περὶ κατασκευῆς εἰς τὰ μονοτάξια σχολεῖα καὶ τὰ γραμματοσχολεῖα κατοικίας διὰ τὸν διδάσκαλον.

Ἀπηγορεύετο ἡ ἀνέγερσις διδακτηρίου πρὶν ἢ τὰ σχεδιαγράμματα καὶ οἱ προϋπολογισμοὶ αὐτοῦ ἐγκριθοῦν παρὰ τοῦ συμβουλίου τῶν δημοσίων ἔργων.

1. Περιοδ. Ἐθνικὴ ἀγωγή, ἔτος 1898 σελ. 17.

2. Ἐφ. Κυβ. τ. Β' 4 Ἰουνίου 1894, σελ. 168.

Διὰ τοῦ ἀνωτέρω διατάγματος ἐκανονίσθη μὲν ὁ ὁμοιόμορφος καὶ ἐπιστημονικὸς τρόπος τῆς κατασκευῆς τῶν διδακτηρίων, δὲν ἐξευρέθησαν ὅμως καὶ οἱ ἀπαιτούμενοι διὰ ταύτην πόροι. Οἱ δῆμοι, ἀκολουθοῦντες τὴν αὐτὴν στάσιν, εἰς ἐλαχίστων διδακτηρίων προέβησαν τὴν ἀνέγερσιν, τὰ ὅποια ὑφίστανται καὶ μέχρι σήμερον. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη εἶχον ὅλην τὴν διάθεσιν, πάλιν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπαρκέσουν μόνοι εἰς τοῦτο. Ἐπρεπε νὰ ἔλθῃ ἄρωγόν τὸ Κράτος. Τὴν πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης ταύτης ἀνέλαβεν ὁ νόμος ΒΤΕ' τοῦ 1895 «περὶ ἐκπαιδευτικῶν τελῶν»¹, ψηφισθεὶς τῇ προτάσει τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Δ. Πετρίδου. Δι' αὐτοῦ ἐπεβλήθησαν εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν σχολείων τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ τοὺς φοιτητὰς τῶν ἀνώτατων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τέλη ἐγγραφῆς καὶ τέλη ἐπὶ τῶν λαμβανομένων ὑπ' αὐτῶν τίτλων σπουδῶν. Τὸ προϊόν τῶν ἐκπ. τελῶν προωρίζετο ἀποκλειστικῶς (ἄρθρ. 4) α) εἰς βελτίωσιν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καὶ συμπλήρωσιν αὐτῆς, β) εἰς βελτίωσιν καὶ συμπλήρωσιν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, καὶ γ) εἰς βελτίωσιν τῆς ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπιστημίῳ διδασκαλίας. Ἀλλὰ μέχρι οὗ κανονισθοῦν δι' εἰδικῶν νόμων τὰ κατὰ τὰς βελτιώσεις ταύτας ἐπετράπη ὅπως ἐκ τοῦ κεφαλαίου τῶν τελῶν διατίθενται τὰ ἀπαιτούμενα ποσὰ «ὅπως βαθμηδὸν οἰκοδομηθῶσι τὰ ἀναγκαζοῦντα κτίρια κατὰ τοὺς ὑπὸ τῆς παιδαγωγικῆς γενομένους ἀποδεκτοὺς οἰκοδομικοὺς ὅρους διὰ τὰ ἐν πᾶσι τοῖς δήμοις ὑπάρχοντα δημοτικὰ σχολεῖα». Ὁ νόμος ΒΤΕ' οὔτε τὸ διατιθέμενον ὑπὲρ τῶν διδακτηρίων ποσὸν ὥριζεν, οὔτε τὸν τρόπον τῆς διαχειρίσεως αὐτοῦ ἐκάνονιζε, ἔνεκα δὲ τῶν λόγων τούτων δὲν ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ παρέστη ἀνάγκη νὰ συμπληρωθῇ διὰ τοῦ μετ' ὀλίγους μῆνας ἐκδοθέντος νόμου ΒΤΜΘ'². Οὗτος παρεδέχετο δύο μόνον τύπους διδακτηρίων (ἄρθρ. 68), τοῦ πλήρους δημοτικοῦ σχολείου καὶ τοῦ κοινοῦ δημοτικοῦ σχολείου, πρὸς οὓς ἔδει νὰ προσαρμοσθοῦν πάντα τὰ ἐν τῷ Κράτει σχολεῖα, εἴτε μονοτάξια, διτάξια κτλ., εἴτε πολυτάξια ἦσαν ταῦτα. Ἡ σύνταξις τῶν σχεδιαγραμμάτων τῶν διδα-

1. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' φύλλον 17.
2. Ἐφ. Κυβ. τ. Α' 37 (1895).

κτηρίων προεβλέπετο νὰ γίνηται παρ' ἀρχιτεκτόνων, νὰ ἐγκρι-
 νωνται δὲ παρ' ἐπιτροπῆς ἐξ εἰδικῶν προσώπων. Ἡ ἐκτέλεσις τῶν
 ἔργων ὠρίζετο νὰ γίνηται διὰ μειοδοτικῆς δημοπρασίας, τὸ πρό-
 γραμμα τῆς ὁποίας κατηρτίζετο παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παι-
 δείας, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς ὑπηρεσίας τῶν δημοσίων ἔργων τοῦ
 Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν. Κατὰ πρῶτον ἔπρεπε ν' ἀνεγερ-
 θοῦν τὰ διδασκτήρια τῶν δήμων γ' τάξεως, ἀκολουθῶν τῶν δήμων
 β' τάξεως καὶ τέλος τῶν α' τάξεως. Ἡ δαπάνη τῆς ἀνεγέρσεως αὐ-
 τῶν ἐβάρυνεν οὐχὶ πλέον τοὺς δήμους, ἀλλὰ τὰς ἐξ ἐκπαιδευτικῶν
 τελῶν εἰσπράξεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπληρῶνοντο προσέτι καὶ αἱ δα-
 πάναι τῆς διοικήσεως τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης ἐκπαιδεύσεως (ἄρθ.
 67). Ἦδη τ' ἀναγκαιοῦντα χρήματα ὑπῆρχον πρὸς ἔναρξιν τοῦ-
 λάχιστον τῆς ἀνεγέρσεως τῶν διδασκτηρίων· ἐν τούτοις μία τριετία
 παρήλθε καὶ οὔτε τὰ σχέδια εἶχον καταρτισθῆ. Μόλις τὸν Φεβρουά-
 ριον τοῦ 1898 συνεστήθη ἐπιτροπὴ¹ ἐκ τῶν Γ. Βάφα, Δ. Καλλία,
 Σ. Μωραΐτου, Π. Π. Οἰκονόμου, Α. Τριανταφυλλίδου, Ι. Κυριακοῦ,
 καὶ Ἰ. Μαμάη πρὸς ἐγκρισιν τῶν σχεδίων. Συμφώνως δὲ πρὸς ταῦτα
 ἐνηργήθησαν αἱ ἀπαιτούμεναι διατυπώσεις, καὶ μέχρι τοῦ Μαΐου
 τοῦ 1899 εἶχον συντελεσθῆ αἱ ἐν τῷ ἑναντι πίνακι ἐργασίαι, ὡς
 ἀναγράφονται ἐν τῇ αἰτιολογικῇ ἐκθέσει τῶν ἐκπαιδευτικῶν νομο-
 σχεδίων τοῦ Ὑπουργοῦ Εὐταξία².

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐτηρήθησαν αὐστηρῶς αἱ διατάξεις τοῦ νόμου
 ΒΤΜΘ' δὲν ἀνηγέρθησαν πρῶτον τὰ διδασκτήρια τῶν δήμων γ'
 τάξεως καὶ ἔπειτα τῶν λοιπῶν, ἀλλὰ συγχρόνως ἀνεγείροντο εἰς
 δήμους β' καὶ γ' τάξεως καὶ ἐπειδὴ τὰ προϋπολογισθέντα διὰ τὸν
 αὐτὸν τύπον διδασκτηρίου προσὰ διέφερον ἀνὰ τὰ διάφορα μέρη ἐ-
 δήλωσεν ὁ Ὑπουργὸς ἐν τῇ Βουλῇ³ ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρέψη τὴν ἀ-
 νέγεσίν των. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὑπῆρχον κατατεθειμένα εἰς
 τὴν τράπεζαν τῆς Ἡπειροθεσσαλίας πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀνεγέρ-

1. Δελτ. περ. Ἐθν. Ἀγωγή ἔτ. Α' ἀριθ. 1 τῆς 1 Μαρτίου 1898.

2. Σελ. 27.

3. Αὐτ. «Ἡμεῖς ἔγνωμεν νὰ μὴ ἐγκρίνωμεν τὴν μήπω ἐγκριθεῖσαν κατασκευὴν
 τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων διδασκτηρίων».